

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „НОВА И СЪВРЕМЕННА ИСТОРИЯ”

Надежда Иванова Янковска

**СЪВЕТСКИЯТ СЪЮЗ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД
СВЕТОВНОТО КОМУНИСТИЧЕСКО ДВИЖЕНИЕ В ПЕРИОДА
1953–1964 г.**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор”
по професионално направление 2.2. История и археология (Нова и най-
нова обща история)

Научен ръководител:

Проф. д-р Искра Баева

СОФИЯ

2018 г.

I. Обща характеристика на дисертационния труд

Двублоковото разделение Изток–Запад в средата на 40-те години неизбежно оказва влияние върху цялата система на международните отношения, като се превръща в причина за това, което обозначаваме с термина Студена война. Появата на група държави в непосредствена близост до съветските граници, които попадат в сферата на влияние на СССР и съответно тръгват по неговия път, оформя пространството на социалистическия лагер като базова съставна част на комунистическото движение и едната страна на Студената война. В този смисъл историята на комунистическото движение след края на Втората световна война има особено значение предвид факта, че самото му съществуване и значителното му разрастване под неоспоримото лидерство на Съветския съюз е една от основните причини за началото на Студената война.

Ето защо смятам, че проблемът за взаимоотношенията в комунистическото движение трябва да бъде част от всеобхватното изследване на този период. Определено едно от най-важните условия за конкурентоспособността в надпреварата в Студената война са сплотеността, единомислието и общият светоглед на участниците в съответния лагер. Като цяло (с малки изключения) изпълнението на тези условия не подлежи на съмнение по времето, когато начело в Съветския съюз стои могъща и властна фигура, „спойката“ на комунистическото движение – Йосиф Сталин. След неговата смърт обаче положението (макар плахо и постепенно) се променя – нещо, на което силно се надяват западните съперници на СССР. Новото съветско ръководство съдейства за началото на коренни промени в политиката на страната. Периодът на управление на Никита Хрущов безспорно е най-динамичният и непредсказуем етап в следвоенното развитие на Съветския съюз, а и в международните отношения. Това обаче е и времето на прогресивен упадък на съветския авторитет в комунистическото движение. Именно любопитството ми защо се стига до този упадък определи конкретната насока на моя избор на период за настоящата изследователска тема.

1. Актуалност на темата

Много често – и това не е необичайно – приоритет при изследването на Студената война са отношенията между двамата основни играчи, а не тези между съюзниците вътре в самите блокове. Интересът към хрущовото десетилетие винаги е бил значителен поради връзката му с редица събития, оформящи облика и дори превърнали се в символи на Студената война – Суецката криза, Кубинската революция,

издигането на Берлинската стена, Карибската криза и др. Все пак в последните години се наблюдава нарастваща тенденция към изучаване на този период от гледна точка на вътрешноблоковите отношения. Темата за съветско-китайския конфликт от края на 50-те години е много добре проучена (тук отново става въпрос за изследване на взаимоотношенията най-вече между двете водещи сили, макар този път в рамките на комунистическото движение). Особено внимание привличат и отношенията на СССР с останалите страни в социалистическия лагер. И все пак съществува празнина в поредицата изследвания – в тях въпросът за отношенията между Съветския съюз и компартиите в комунистическото движение (с изключение на най-влиятелните) обикновено е или напълно пренебрегван, или остава на заден план. Именно недостигът на информация, породил у мен необходимостта от по-задълбочено и систематизирано изследване на взаимоотношенията и проблемите в цялото комунистическо движение, което би способствало за по-детайлното изясняване на причините за главозамайващия упадък на съветския контрол над него.

Не бива да забравяме, че в епохата на Студената война вниманието на всички правителства извън социалистическия лагер повече или по-малко е насочено към управляващите комунистически партии в съответните страни, а съветските директиви към тях оказват влияние върху обществените нагласи, често пораждайки различни вътрешнополитически ситуации. И ако в стабилните региони на Западна Европа и Северна Америка лидерите като цяло лесно намират начини да се справят с комунистите, а устойчивото икономическо и политическо развитие там на практика е гаранция против комунистическата заплаха, то нещата са коренно различни в държавите от Третия свят. Страните от Азия, Африка и Латинска Америка са млади и често много нестабилни, с крехка икономика и в повечето случаи авторитарна политическа система, което ги прави твърде податливи на комунистическо влияние. От това, разбира се, Съветският съюз няма да пропусне да се възползва. От средата на 50-те години Азия и Африка се превръщат в поле на ожесточена борба за влияние между суперсилите. Първоначално битката се води между СССР и Запада, но в началото на 60-те години с нарастваща агресивност в нея се включва и Китай, който има собствени планове и амбиции в региона.

Поради тази причина изследването на историята на комунистическото движение в този толкова важен период от епохата на Студената война не може да бъде ограничено в тесните рамки на самото движение. Взаимовръзката му с политическите

процеси във всички региони на Земята обуславя неговото преминаване отвъд тези граници, обяснявайки до голяма степен и процесите, свързани с битката за Третия свят.

2. Обект и предмет на изследване

Обект на това изследване са процесите, протичащи в световното комунистическо движение в периода 1953–1964 г. Предметът на изследването е влиянието на промените в политическата линия на СССР в посочения период върху взаимоотношенията между КПСС и останалите субекти на комунистическото движение. В дисертацията са използвани проблемно-хронологичният подход, сравнително-историческият и аналитичният метод на изследване.

3. Цели на изследването

Това, че комунистическото движение в края на разглеждания период се намира в упадък, е широкоизвестен факт. Поради тази причина настоящото изследване няма за цел да доказва крайния резултат от съветската политика в периода 1953–1964 г. То представлява опит за систематизация, анализ и обобщение на сложните, многообразни и в редица случаи противоречиви отношения между КПСС и останалите субекти на комунистическото движение, слабо застъпени в българската, а и в чуждата историография. Основната цел на дисертацията е да се изследват и анализират предизвикателствата, пред които се изправя комунистическото движение в периода 1953–1964 г., да се установят в детайли причините за упадъка на съветския авторитет и прехода от абсолютна монолитност към дезинтеграция в движението. В този смисъл вътрешните отношения в комунистическото движение следва да станат неразделна част от обяснението за еволюцията на света в това повратно десетилетие от Студената война.

Друга цел на изследването е то да подпомогне съвременната историческа научноизследователска дейност с надеждата, че този слабо застъпен у нас аспект от съвременната история ще облекчи работата и на други изследователи, чийто обект на интереси са епохата на Студената война и борбата за влияние в Третия свят. Реконструирането на промените в комунистическото движение в съответствие с наличните източници на информация има за цел обективно и безпристрастно да отразява фактите.

4. Задачи на изследването

За осъществяване на посочените цели настоящото изследване си поставя следните задачи:

- Да бъдат обособени и хронологично проследени основните етапи в еволюцията на съветската политика, касаеща комунистическото движение, в периода 1953–1964 г.
- Да бъдат очертани и детайлно изследвани протичащите в комунистическите партии процеси в посочения период въз основа на регионалния принцип.
- Да се изследва и анализира реакцията на комунистическите партии във всеки един от трите обособени етапа на промените, засягащи комунистическото движение.
- Да се даде нагледна представа за приоритетите на СССР и диференцирания съветски подход към различните региони, в които действат комунистическите партии.
- Да бъдат обобщени тенденциите в комунистическото движение както във всеки отделен регион, така и в глобален мащаб.

Именно върху тези критерии съм стъпила в трите глави на изследването, за да обособя основните етапи в развитието на комунистическото движение, а в отделни параграфи – групите комунистически партии от социалистическия лагер, развитите страни, Латинска Америка и азиатско-африканския регион. Отношенията между СССР и Югославия са проследени в самостоятелен параграф поради особения им статут – Югославия е социалистическа държава, която е част от комунистическото движение, но не и от социалистическия лагер. Смятам, че този подход ще осигури по-леснопостижимо сравнение между групите компартии в отделните региони, както и тяхната различна степен на чувствителност към отделните съветски вътрешно- и външнополитически промени в отделните етапи.

5. Структура и хронологични рамки на изследването

В структурно отношение дисертацията се състои от увод, три глави, заключение, библиография и списък с използваните съкращения. Хронологичната рамка на изследването е периодът 1953–1964 г. Той обхваща времето от смъртта на Сталин през март 1953 г. до принудителното отстраняване на Хрущов от власт през октомври 1964 г. и може най-общо да бъде характеризиран като период на фундаментални промени във вътрешно- и външнополитическото развитие на СССР, предизвикали безпрецедентна трансформация на междупартийните отношения в комунистическото движение. В този смисъл хрущовото време се характеризира със забележителна

динамика, непредсказуемост и непоследователност, което съществено го отличава от предходния и последвалия го исторически етап от развитието на СССР.

Географският обхват на изследването на практика е глобален и включва всички региони, доколкото в разглеждания период комунистически партии съществуват в почти всички държави по света.

6. Историографски преглед

За осъществяване целите на настоящата дисертация са използвани широк набор от архивни документи, включително на руски и английски език. Използваната научна литература включва 197 изследвания.

В световната историческа наука са сравнително добре проучени отношенията между СССР и КНР, както и отношенията в социалистическия лагер. За разлика от тях, като цяло са много слабо разработени направленията, свързани с частните отношения между КПСС и останалите комунистически партии в световен мащаб, както и реакциите на отделните компартии спрямо драстичните промени във външната политика на СССР. В българската историография от началото на 90-те години до днес има буквално единични опити да се проследят отношенията между комунистическите партии в периода на Студената война, но те също не обхващат цялостния проблем, а само отделни аспекти от него (европейското комунистическо движение, отношенията между Китай и Източния блок, взаимоотношенията в Източния блок и т.н.). Тук трябва да бъде отбелязано изследването на проф. Драгомир Драганов от 1990 г.¹, което разглежда по-детайлно развитието на взаимоотношенията вътре в комунистическото движение. Акцентът в този труд обаче е поставен върху съветско-китайските отношения и европейското комунистическо движение, без да се разглежда развитието на комунистическите партии извън Европа, което всъщност е и основната му идея. Проф. Искра Баева е един от малкото български историци, чийто обект на изследване са взаимоотношенията вътре в Източния блок², и предлага задълбочен анализ на последиците от съветската политика върху източноевропейските страни в този период. Изключително важна в контекста на изследваната от мен тема е монографията на проф.

¹ Драганов, Д. В сянката на сталинизма. Комунистическото движение след Втората световна война. С., 1990.

² Баева, И. Източна Европа след Сталин 1953-1956. Полша, Унгария, България и Чехословакия. С., 1995; Източна Европа през XX век. Идеи, конфликти, митове. С., 2010; България и Източна Европа, С., 2001 и др.

Йордан Баев за съветско-китайския конфликт и Източна Европа³, която има съществен принос за написването на този труд.

Съвременната руска историография отделя по-сериозно внимание на посочената проблематика. Всъщност изучаването на управлението на Хрущов е белязано от известни прекъсвания. В епохата на Брежнев например изследването на отделни аспекти от периода 1953–1964 г. е признато от властта в СССР за нецелсъобразно по идеологически причини. Това е свързано с новия подход към проблема при Брежнев – да не се коментира съветско-китайският конфликт. Научната литература от този период, особено в първите години на брежневото управление, изцяло заобикаля този проблем⁴. Значителен подем на интереса към хрущовото време настъпва в годините на перестройката в СССР. Осигуреният през 90-те години достъп до важни архивни документи, отнасящи се до периода на управление на Хрущов, повишава интереса на изследователите към тази проблематика.

Днес темата за Съветския съюз след смъртта на Сталин изглежда особено актуална в Русия. Редица автори концентрират своите изследвания в периода на управление на Хрущов, като акцентът логично е поставен върху XX конгрес на КПСС (Александър Стикалин, Виктор Наумов, Александър Пижииков и др.⁵) По отношение на двустранните отношения между КПСС и отделните партии в комунистическото движение много полезни за тази дисертация бяха изследванията на Андрей Ланков, Михаил Прокуменшиков, Александър Стикалин, А. Орехов⁶ и др.

³ Баев, Й. Другата Студена война. Съветско-китайският конфликт и Източна Европа. С., 2012.

⁴ Вж.: Пухова, Е. Мировое коммунистическое движение. Стратегия и тактика коммунистических и рабочих партий на современном этапе. Киев, 1965; Кондрашов, В. Современное мировое коммунистическое движение. Стратегия и тактика коммунистических и рабочих партий (лекция по научному коммунизму). Монино, 1965; Пономарев, Б. Международное революционное движение рабочего класса. Москва, 1966; Съвременното международно комунистическо, работническо и националноосвободително движение, 1939–1964. С., 1966 и др. От края на брежневия период съветско-китайските отношения вече са обект на изследване. Вж.: Борисов, О. Съветско-китайские отношения. 1945–1980. Москва, 1980; Из историята на съветско-китайските отношения през 50-те години. С., 1982.

⁵ Стикалин, А. Прерванная революция. Венгерский кризис 1956 года и политика Москвы. Москва, 2003; XX съезд КПСС и Восточная Европа. – В.: XX съезд и доклад Н.С. Хрущева „О культе личности” в российской истории: к 50-летию XX съезда КПСС. Москва, 2006; Илья Эренбург и осень 1956 г. – В: Уроки истории XX век. 27 януари 2016. – <http://urokiistorii.ru/node/53044>; Конец Коминформа. 12 апреля 2016. – <http://urokiistorii.ru/node/53158>; Наумов, В. К истории секретного доклада Н. С. Хрущева на XX съезде КПСС. – В: Новая и новейшая история. № 4, 1996; Пыжииков, А. Хрущевская „оттепель”. Москва, 2002; Соловьев, Б.; Суходеев, В. Секретный доклад Н. С. Хрущева, Москва, 1997 и др.

⁶ Прокуменшиков, М. „Секретный” доклад Н. С. Хрущева на XX съезде КПСС и международное коммунистическое движение. – <http://www.coldwar.ru/hrushev/prozumenschikov-sekretniy-doklad-hruschova.php>; Стикалин, А. Большие московские совещания компартий в ноябре 1957 г. и Союз коммунистов Югославии. – В: Из истории Сербии и русско-сербских связей. 1812–1912–2012. Москва, 2014; Секретная миссия Ю. В. Андропова и Б. Н. Пономарева в Белград в октябре 1957 г. (к истории подготовки большого московского совещания компартий). – В: Славянский Альманах. Институт славяноведения РАН. Москва, № 3–4/2015; Орехов, А. Советский союз и Польша в годы „оттепели”: из

Относно съветско-китайския конфликт трябва да споменем трудовете на Борис Кулик, Юрий Галенович и др.⁷ Особен интерес в мен предизвика сборника от 1966 г. за влиянието на съветско-китайския конфликт върху социалистическите страни⁸, който има пряко отношение към разработваната от мен тематика и значителен принос за написването на третата глава от това изследване. В превод на руски език в Държавната библиотека на Руската федерация е достъпна и изключително интересната монография на японския политолог и историк Нобуо Симотомай, засягаща двустранните отношения между СССР и КНДР⁹.

В настоящото изследване са използвани някои исторически трудове на български и съветски автори от периода преди падането на комунистическите режими. Тази литература е писана през перспективата на Студената война, което естествено предполага нейната едностранчивост и субективност. Ето защо използването ѝ изисква голяма доза предпазливост, особено предвид факта, че литературата, писана за масовия читател в този период, по принцип е склонна да идеализира събитията. По този критерий тя съществено се различава от документалните източници, които представят реалната картина на нещата и са адресирани до много тесен кръг от хора – най-видните членове на комунистическите партии и професионалните историци. Въпреки всички предубеждения и този вид информационни източници има своите качества, тъй като все пак хронологичната последователност на основните моменти в изследванията (за разлика от техния анализ) като цяло отговарят на истината. В настоящата дисертация са използвани предимно теоретични трудове от този период, както и такива, свързани със структурата, целите и задачите на комунистическото движение.

В англоезичната литература също са направени сполучливи опити за структуриране на основните етапи от развитието на комунистическото движение и е отделено известно внимание на отношенията вътре в него. Тук трябва да бъдат споменати трудовете на Силвио Понс, Робърт Сървис, Арчи Браун, Сергей Радченко и др.¹⁰ Интересно е и едно китайско изследване за историята на комунистическото

истории советско-польских отношений. Москва, 2005. 89. Орехов, А. Советский союз и Польша в годы „оттепели“: из истории советско-польских отношений. Москва, 2005, и др.

⁷ Кулик, Б. Советско-китайский раскол: причины и последствия. Москва, 2000; Галенович, Ю. Два „первых лица“. Хрущев и Мао Цзэдун. Москва, 2012.

⁸ Бромке, А. (ред.). Комунистические государства на распутье. Между Москвой и Пекином. Сборник. Москва, 1966.

⁹ Симотомай, Н. Ким Ир Сен и Кремль. Северная Корея эпохи холодной войны (1945–1961 гг.). Москва, 2010.

¹⁰ Сървис, Р. Другарите. Световна история на комунизма, С., 2008; Понс, S. The Global Revolution. A History of International Communism 1917-1991. Oxford, 2014; Радченко, S. Two Suns in the Heavens: The

движение, от което за целите на дисертацията са използвани материали, свързани предимно с азиатския и африканския регион¹¹. Повечето от тези трудове обаче обхващат огромен период от време, поради което авторите се сблъскват с немалко ограничения откъм обема на изложението. Това значително затруднява детайлното описание на процесите в комунистическото движение във всеки един от разглежданите периоди, в резултат на което тези процеси са редуцирани до изясняване на основните въпроси. Ето защо от гледна точка на проблема, който пряко ме засяга, гореизброената литература не е способна да удовлетвори нуждите на настоящата работа.

7. Документални източници

Липсата на систематизирана и изчерпателна информация по разглежданата в това изследване проблематика обуславя изграждането на съществена част от него на основата на документални източници. В работата са използвани множество документи, съхранявани в Централен държавен архив (ЦДА), повечето от които се явяват пряко свидетелство за взаимоотношенията в комунистическия лагер. В България, която в продължение на 45 години е част от социалистическия лагер, а е и най-верният сателит на Съветския съюз, архивните хранилища са богати на информация „от първа ръка”.

Освен от ЦДА са използвани и документи от Руския държавен архив за социално-политическа история (РГАСПИ), съхраняващ документи на Коминформбюро, както и Държавния архив на Руската федерация (ГАРФ), включващ документацията на съветската телеграфна агенция ТАСС. Най-голяма помощ за мен обаче представляваха няколко уникални документални сборника, включващи документи от недостъпния в последните три години Руски държавен архив за най-нова история (РГАНИ) за отношението на отделните комунистически партии към решенията на XX и XXII конгрес на КПСС, за развитието на съветско-югославските отношения, за Московското съвещание през ноември 1957 г. и др.¹² Без преувеличение мога да кажа, че именно

Sino-Soviet Struggle for Supremacy, 1962-1967. Washington and Stanford, Woodrow Wilson Center and Stanford University Press, 2009; *Brown, A.* The Rise and Fall of Communism. New York, 2009.

¹¹ *Лю Сунбин; Лю Хайтао; Ли Янь и др.* История международного коммунистического движения. Москва, 2016.

¹² *Афиани, В.* Доклад Н. С. Хрущева о культе личности Сталина на XX съезде КПСС. Документы. Москва, 2002, 252–253; *Величанская, Л.* Встречи и переговоры на высшем уровне руководителей СССР и Югославии в 1946–1980 гг. Т. 1 (1946–1964). Москва, 2014; *Величанская, Л., Стыкалин, А.* Наследники Коминтерна. Международные совещания представителей коммунистических и рабочих партий в Москве (ноябрь 1957). Документы. Москва, 2013; *Казарина, И.; Конова, Т.; Прокуменщиков, М.* Бой с „тенью” Сталина. Продолжение: Документы и материалы об истории XXII съезда КПСС и второго этапа десталинизации. Москва; Санкт-Петербург, 2015; Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. Т. 1–3. Москва, 2006. и др.

благодарение на тези документални сборници стана възможно изпълнението на голяма част от фундаменталните задачи на това изследване.

В работата са използвани множество документи на FRUS (Отдела за външна политика на САЩ), както и на ЦРУ, които вече са широкодостъпни в интернет пространството. Документите на ЦРУ предоставят информация, която не е налична в достъпните (поне за чужденци) документи от руските архиви. Американското разузнаване разполага с информация за събития, които дискредитират съветската външна политика и описват съветските методи за оказване на влияние върху други страни. То предлага изчерпателни и специфични данни за комунистическите партии в Третия свят, с каквито по онова време е твърде вероятно да не разполага дори СССР. Това се отнася с особена сила за латиноамериканския регион, който е от особена важност за САЩ. Ето защо комунистическата дейност там се следи в детайли, които са от голямо значение за настоящата работа. Тенденцията на лидерите на много от тамошните режими да сътрудничат със САЩ допълнително улеснява дейността на американските служби. Западна Европа също е сравнително леснодостъпен за ЦРУ регион, доколкото всички държави в тази част от света са съюзници на САЩ и подпомагат тяхната дейност.

Всъщност разузнаването, насочено към проучване влиянието на комунизма в различните региони, е една от главните задачи на ЦРУ през Студената война. Дейността на бюрото е съсредоточена в посока да търси и открива точките, в които комунизмът е заплаха за режимите и за политическото устройство на държавите, както и връзките на тези държави със СССР на всяко ниво. Ето защо съм склонна да приема достоверността на анализите на американските тайни служби, още повече, че голяма част от тази информация е сравнена или поне е търсена логическата ѝ свързаност с други документални източници, както и с различни изследвания по въпроса.

II. Основно съдържание на дисертационния труд

Настоящото изследване се състои от увод, изложение и заключение. Изложението включва три глави, всяка от които е тематично разделена на няколко подглави, а част от подглавите – на няколко параграфа. Всяка подглава/параграф завършва с кратко обобщение на предоставената в него информация. Доколкото това е

възможно, е спазена хронологичната последователност на събитията с цел прегледност и по-голяма яснота на поставените проблеми.

1. Увод

Уводът на дисертацията включва актуалност на темата, хронологичната ѝ рамка, географския обхват, целите, задачите, обекта и предмета на изследване, преглед на историографията и изворовата база.

2. Първа глава: Съветският съюз и комунистическото движение до XX конгрес на КПСС (февруари 1956 г.)

Първата глава на дисертацията разглежда отношенията между Съветския съюз и комунистическото движение до XX конгрес на КПСС през февруари 1956 г. Тя обхваща времето непосредствено след смъртта на Сталин и формирането на новата съветска политическа доктрина, както съответно и реакциите на компартиите към тези промени. В тази глава е разгледан и периодът от началото на Студената война с цел да се сравни и улесни разбирането на прехода към постсталинската епоха.

Първата подглава представлява кратко описание на състоянието на комунистическото движение през 40-те години на XX век. Разгледани са причините за разпускането на Коминтерна през юни 1943 г., създаването на Коминформбюро през септември 1947 г. и неговата дейност.

Втората подглава е посветена на борбата за власт след смъртта на Сталин и първите опити за либерализация на съветския режим. Неотложна задача в този момент е решаването на проблема с новата власт под формата на колективно ръководство. Хрушчов, Маленков и Берия си поделят най-важните постове в държавата, при което на Хрушчов се пада ръководната роля в партията. Постепенно той успява да отстрани останалите двама претенденти за властта, но това не внася достатъчно гаранции за непоклатимото му лидерство, тъй като в партийната върхушка все още има верни сталинисти в лицето на Маленков, Молотов, Каганович. Хрушчов няма друг избор, освен да търси нови начини за укрепване на властта си.

Третата подглава разглежда реформите в съветската външна политика, поставени с практическото развитие на концепцията за мирно съвместно съществуване между държави с различен обществен строй, която опровергава твърдението за неизбежността на нова война. Тук е отчетено и влиянието на промененото международно положение, особено в контекста на деколонизацията. Хрушчов бързо

оценява перспективите, които се откриват пред СССР в Третия свят – зона, която традиционно се смята за западна.

Акцентът е поставен върху развитието на комунистическите партии в този период. Новата политическа линия на Съветския съюз неизбежно оказва влияние върху цялото комунистическо движение, но тя логично предизвиква най-значителни промени в социалистическия лагер. СССР насърчава реформите във външната политика на социалистическите страни в духа на мирното съвместно съществуване, но и предвид нарасналото значение на социалистическия лагер в глобален мащаб.

Вътрешнополитическите промени в СССР се изразяват в разделянето на държавните от партийните постове, борбата с култа към личността, смекчаването на репресивната система. Според съветските ръководители тези реформи трябва да се приложат и в страните от социалистическия лагер с цел старите „сталинистки” лидери да останат на заден план, отстъпвайки място на нови, предани на Хрущов хора.

Прилагането на новия курс на Москва не намира пълно отражение в соцлагера. Наистина, почти навсякъде постът генерален секретар/председател е заменен с поста първи секретар. Осъществено е и поделение на властта, но в някои страни то е твърде формално. В повечето държави старите ръководители остават на партийните си постове, което означава реален контрол върху страната. Политическата реабилитация е извършена частично, а на места репресиите продължават. Все пак новият съветски политически модел повече или по-малко успешно е приложен във всички държави от социалистическия лагер, а Хрущов успява да се утвърди във властта. Към началото на 1955 г. той вече е събрал достатъчно сили и увереност, за да се заеме с разобличаването на Сталин, което ще отведе промените до същинския етап на десталинизацията.

Началото на Студената война е първото сериозно препятствие пред западните комунистическите партии, вследствие на което те са принудени да се оттеглят от активното участие във вътрешнополитическия живот на страните си. Същевременно Сталин успява да затегне контрола върху западното комунистическо движение, превръщайки го в мощен проводник на своята политика. Последната тенденция продължава и при сталиновите наследници, но те донякъде отслабват влиянието си върху западните компартии. Причината е, че в този момент новото съветско ръководство е изправено пред множество проблеми – като се започне от борбата за власт в СССР и се стигне до новата външна политика най-вече в контекста на намаляване на международното напрежение. Самата смяна на властта в СССР крие рискове от отслабване на международния авторитет на страната, поради което в този

момент ръководството ѝ не желае да се конфронтира със Запада чрез стимулиране на провокативни действия от страна на комунистическите партии там.

Все пак в периода 1953–1954 г. западните компартии свикват свои големи партийни форуми с цел прилагане на новите московски тенденции. В повечето случаи постът председател е заменен с поста първи секретар, поощрени са критиката и самокритиката, взети са мерки за подобряване методите на работа, за колективно ръководство, за преодоляване на противоречията в ръководствата и са предприети по-енергични действия към създаване на единен фронт с другите леви сили, най-вече със социалистите. Не навсякъде тези процеси протичат гладко (например в Белгия), но като цяло няма особени сътресения. Социалистите обаче (с изключение на Италия) категорично отказват да сътрудничат с комунистите. Така към края на 1955 г., въпреки някои положителни тенденции в ИКП и ФКП, влиянието и авторитетът на комунистическото движение в Западна Европа като цяло намаляват, а надеждите за парламентарен път към социализма започват да изглеждат все по-утопични.

През 50-те години процесът на деколонизация в страните от Азия и Африка става по-интензивен. След смъртта на Сталин новото съветско ръководство започва да отделя все повече внимание на Третия свят – до голяма степен в качеството му на неутрална (в контекста на Студената война) и податлива на политическо и идеологическо моделиране зона. Развитието на взаимоотношенията с държавите от Азия и Африка се превръща във важно направление на съветската външна политика, а Съветският съюз не се колебае да оказва материална и финансова помощ на тези страни за развитието на тяхната промишленост и селско стопанство.

Хрущов разчита на „естествената“ склонност на новоосвободените държави да се ориентират към социализма предвид дългогодишното им колониално минало, което неизбежно се свързва с капиталистическия Запад. Именно това е спойката, която свързва националноосвободителното и световното комунистическо движение – те имат общ противник. Според СССР от степента на съветската ангажираност зависи каква посока ще вземе Третият свят. Така новото съветско ръководство отхвърля сталиновия принцип, че трябва да се подкрепят само онези националноосвободителни движения, които си поставят за цел веднага след извоюване на независимостта да пристъпят към социалистически преобразования.

Най-големи шансове за осъществяване на социалистическа революция след Втората световна война има в Югоизточна Азия. През 40-те години авторитетът и влиянието на комунистическите партии там нараства значително вследствие на приноса

им в борбата срещу японските окупатори. Изключителен прогрес в периода 1953–1956 г. бележи най-голямата комунистическа партия в региона – Индонезийската, която се превръща в една от най-влиятелните партии в Индонезия. КПИ обаче се оказва единствената партия в Югоизточна Азия, която има възможност да премине към парламентарна борба след началото на Студената война.

В Южна Азия през 1951 г. Индийската компартия се отказва от въоръжената борба, ориентирайки се към мирно завладяване на властта. Тя участва в изборите и показва нелоши резултати, превръщайки се в една от главните опозиционни партии в парламента през 50-те години. Африка пък е най-слабото звено в комунистическото движение, а на юг от Сахара комунистическо движение на практика липсва. Африканските компартии са общо 5–6 на брой, слабо организирани и зависими от компартиите в метрополиите. Единствената по-голяма и организирана комунистическа сила тук е Алжирската компартия.

Като цяло в първите години на Студената война ситуацията в Азия и Африка е неблагоприятна за комунизма. Наистина, тактиката на комунистите в колониалните страни е насочена към подронване авторитета на Запада, отслабване на местните европейски власти и представянето на СССР като борец срещу дискриминацията и експлоатацията на африканците. В действителност обаче СССР не може да разчита на влиянието на комунистите в региона. При това положение Москва няма друг избор, освен да търси алтернативни начини за печелене на предимства в Третия свят, включително да сътрудничи с правителства, които открито подлагат на репресии комунистите в страните си. СССР използва и националистическите движения в Азия и Африка, които често нямат реално национално съзнание, но изразяват широко разпространеното желание на местните жители да получат свободата си от европейските метрополии. Чрез подкрепата си за тези движения СССР създава трудности на Запада и същевременно печели приятелството на лидерите им, които искат да вземат властта в страните си.

Оттук става ясно, че разпростирането на съветското влияние в региона все пак няма за цел единствено разширяването на социалистическата система. Това би било твърде опростенческо мислене в контекста на глобалното противопоставяне, когато приоритет е печеленето на съюзници. Затова и съветската политика става все по-склонна към идеологически компромиси. Тя е насочена най-вече към ограничаване влиянието на Запада – както политическо, така и икономическо.

Първата в историята самостоятелно свикана от азиатските и африканските страни през април 1955 г. международна конференция – Бандунгската, оказва положително въздействие върху съветската външна политика. Последвалото посещение на Хрущов и Булганин в Индия, Бирма и Афганистан бележи активизирането на съветска политика в Третия свят на държавно равнище. Според Хрущов срещите са потвърждение за единството на възгледите между СССР и тези страни.

Що се отнася до връзките на СССР с компартиите в Азия и Африка, въпреки слабата комуникация между тях, такива все пак съществуват. Основна роля за това има Отделът на ЦК на КПСС за връзки с чуждестранните компартии. Той получава сведения от различни компартии както за положението на комунистите в собствените им държави, така и за ситуацията в останалите страни в региона. Друг източник на информация е Коминформбюро, въпреки символичната дейност, която извършва в периода 1953–1956 г. Преки срещи между КПСС и останалите компартии се осъществяват на големи съветски форуми или на международни мероприятия. В началото на февруари 1956 г. например е решено да се използва пребиваването на чуждестранните компартии в Москва по повод XX конгрес на КПСС за обмен на мнения по някои въпроси на комунистическото движение. Колкото и да са оскъдни, тези сведения показват не само, че КПСС поддържа връзка с компартиите от Третия свят, а и че последните държат да получат нейното одобрение за действията си, т.е. водещата роля на КПСС е поставена извън всякакво съмнение.

След смъртта на Сталин все по-привлекателен за новото кремълско ръководство става и латиноамериканският регион. Победата на СССР във Втората световна война засилва сред латиноамериканското общество симпатиите към тази страна и към социалистическите идеи. Това води до нарастване на авторитета и влиянието на латиноамериканските комунистически партии, което провокира редица стъпки против комунистическата заплаха по инициатива на САЩ.

За комунистите следвоенната обстановка в Латинска Америка се оказва истинско предизвикателство. Освен започналите гонения, голям проблем за тях е и липсата на единство вляво. За тази част от света е характерно наличието на множество леви движения, всяко от които има своя собствена програма и цели. Тази особеност е предпоставка за чести противоречия вътре в лявото пространство, които нерядко еволюират до открита непримиримост и дори до въоръжена борба. Освен това самото революционно движение не е добре развито, а пролетариатът все още е малоброен.

Както левите, така и някои от десните сили обаче имат минимум една обща цел – отхвърляне на зависимостта от САЩ и поемане по пътя на самостоятелното развитие. Това предоставя добра възможност на комунистите за съвместни действия с останалите леви партии и за обединяването им в народни фронтове, но и предлага множество алтернативи на комунистическата идея. Последното води до разделение в обществото, което пречи на комунистите да засилят своите позиции.

До 1959 г. нарасналата заинтересованост на Съветския съюз към Латинска Америка може да бъде определена по-скоро като пасивна, доколкото не води до съществена намеса в дейността на латиноамериканските комунистически партии. С последните СССР по принцип трудно поддържа връзка и не може да се говори за активни междупартийни отношения, особено при съществуващия нелегален статут на много от компартиите там. Отдалечеността на Латинска Америка от СССР и близостта ѝ до Съединените щати, които упражняват силно влияние в региона, допълнително затрудняват тези връзки. Но СССР и латиноамериканските компартии намират начини за комуникация и, въпреки че двустранните отношения са нерегулярни и нерегламентирани, латиноамерикански комунистически лидери вземат все по-значително участие в различни комунистически и работнически форуми, а и посещават СССР, за да предоставят сведения за обстановката в страните и партиите си, както и за да получат съответните инструкции от КПСС. Едновременно с това обучението и индоктринацията на комунистически лидери и потенциални такива също се повишава.

Липсата на възможност за активни действия на Съветския съюз в Латинска Америка не означава липса на покорство и съпричастност към него от страна на местните комунисти. Вътрешнополитическите промени в СССР след март 1953 г. несъмнено оказват влияние и върху латиноамериканските комунистически партии. В тях се наблюдават процеси, наподобяващи промените в социалистическия лагер и западните компартии – ориентиране към колективно ръководство, критика и самокритика, както и съпричастност към дейността на Движението за мир.

От своя страна, Съединените щати с всички възможни средства се стремят да ограничат съветското влияние в региона, осъзнавайки опасността от създаването на опцията „балансираща подкрепа“ за латиноамериканските страни в лицето на Съветския съюз. В това отношение Куба е единствената страна в региона, която ще осъществи пробив в американската политика и ще успее да се възползва от съветската подкрепа, което пък ще провокира САЩ да не допуснат подобен сценарий в бъдеще.

Смъртта на Сталин води и до положителна промяна в отношението на СССР към Югославия. За Тито подобряването на съветско-югославските отношения също има важно значение. Причината е преди всичко страхът му да не изпадне в прекалена зависимост от Запада, като не бива да се пренебрегва и възможността за съветска финансова подкрепа. Сближаването със СССР обаче според югославския лидер трябва да се извършва с голяма доза умереност, което, от своя страна, не удовлетворява напълно желанията на съветското ръководство. То не е готово да заплати всяка цена за подобряването на отношенията между двете страни. Ето защо на Тито също му се налага да прави отстъпки в името на собствените си интереси. Въпреки че е въодушевен от положителната тенденция, в този момент югославският лидер трябва да осъществи един много сложен баланс, така че нормализирането на отношенията със социалистическия лагер да не наруши добрия тон със Запада.

Подобряването на съветско-югославските отношения по държавна линия намира израз в подписаната в началото на юни 1955 г. в Белград съвместна декларация. За взаимоотношенията по партийна линия Тито смята, че подобряването им ще става постепенно, а не изведнъж, предвид неутралния имидж на Югославия. Проблемът е, че за да остане неутрална, Югославия трябва да подлага на критики и двата болка – социалистическия и капиталистическия, а критиката „за равновесие” изобщо не се нрави на съветските ръководители, тъй като води до нелоялни заявления и действия спрямо СССР и соцлагера. Все пак съветското правителство предпочита една гъвкава политика спрямо Югославия пред алтернативата от изминалите пет години.

3. Втора глава: Съветският съюз и комунистическото движение след XX конгрес на КПСС

Акцентът в изследването е поставен във втората глава, обхващаща периода по време на и непосредствено след XX конгрес. Няма да бъде преувеличено да се каже, че този конгрес се превръща в катализатор на дълбока трансформация на взаимоотношенията на комунистическите партии с КПСС, поставяйки началото на непредвидими за Москва дезинтеграционни процеси в комунистическото движение.

Първата подглава е посветена на XX конгрес на КПСС, заседаващ от 14 до 25 февруари в Москва – първото мероприятие от подобен мащаб след смъртта на Сталин. Важен акцент на форума е официалното потвърждение на вече започналата промяна във външната политика на Съветския съюз – най-вече на прехода от открита военна конфронтация към мирно съвместно съществуване на държави с различен обществен

строй. В отчетния доклад, изнесен от Хрущов, е признато и че условията за изграждане на социализма могат да се променят според условията във всяка страна, т.е. официално е потвърдено ленинското положение за съществуването на различни пътища към социализма. С тази постановка на практика Съветският съюз се отказва от принципа на налагане на съветския модел в страните от Източния блок. Най-шокиращото събитие на конгреса обаче е последното (закрито) заседание, когато Хрущов чете доклад, озаглавен „За култа към личността и неговите последствия“, маркиращ прехода към същинската десталинизация. Въпреки че докладът няма статут на официален документ, появата му на бял свят дава тласък за развитието на неочаквани процеси, които разклащат статуквото в комунистическото движение.

Втората подглава е посветена на бурните реакции в социалистическия лагер и компартиите в развитите страни. Решенията на XX конгрес на КПСС дават мощен импулс на реформаторските и националистически сили в страните от Източния блок, намерили израз най-вече в полската и унгарската криза. Каквито и да са първоначалните намерения на Москва, процесите в Източна Европа не се развиват в желаната от нея посока. Съветските лидери насърчават отстраняването на някои лидери като В. Червенков и М. Ракоши от властта, но полските и унгарските събития ги принуждава да забавят темпото.

Все пак към началото на 1957 г. Москва успява да овладее ситуацията в европейската част на соцлагера, а партиите се справят с разногласията и отстраняват антипартийните елементи както в своите структури, така и извън тях. Цената обаче, която плаща Съветският съюз, е безпрецедентното разклащане на авторитета му както в рамките на социалистическия лагер, така и в световното комунистическо движение. В социалистическия лагер остава да тлее недоволството от съветските необмислени действия. Това се отнася в огромна степен за „по-независимите“ азиатски комунисти. В следващите месеци и години отношенията между КНДР и СССР се усложняват значително, а култът към Ким Ир Сен добива невиджани размери. Пекин демонстрира все по-независимо от Москва поведение. Виетнам също започва отдръпването си от СССР, сближавайки позициите си с тези на ККП. Така Монголия остава единствената непоколебимо вярна на Москва страна в азиатската част на социалистическия лагер.

Трудностите, пред които се изправят западните комунисти, без съмнение са по-големи дори от тези в социалистическия лагер. Причината е, че на Запад компартиите не контролират управлението на страните си, поради което не могат да въздействат нито на средствата за масова информация, нито на разгърналите се дискусии, в които

култът към личността на Сталин е широко обсъждан и критикуван. Ако западните компартии имат доста проблеми заради разобличаването на Сталин, то потушаването на Унгарската революция от СССР има катастрофални последици за тях. Редиците на западните компартии напускат много, предимно младите и образовани партийни членове. Така докладът на Хрущов, въпреки съвсем различната цел, която си поставя – да нанесе удар по сталинистите в СССР и в социалистическия лагер – всъщност поражда дълбока криза на доверие към Москва.

Третата подглава разглежда съветско-югославските отношения след XX конгрес на КПСС. Съюзът на югославските комунисти е единствената комунистическа партия, която няма никакви проблеми при запознаването с доклада на Хрущов. Нещо повече, в Югославия решенията на XX конгрес на КПСС са възприети с нескрито въодушевление. За Тито докладът потвърждава онова, за което самият той говори от 1948 г. Той горещо приветства и разпускането на омразното му Коминформбюро през април 1956 г. По всичко изглежда, че отношенията между СССР и Югославия преживяват своя ренесанс. Въпреки това проведените през юни 1956 г. преговори между двете страни не решават основната задача – връщането на Югославия в съветския лагер. Тито много добре осъзнава изгодата от икономическото сътрудничество със СССР, но същевременно няма никакво намерение да се отказва от своята независимост.

Унгарските събития слагат край на започналото сближаване между Москва и Белград. На 2–3 ноември 1956 г. на остров Бриони между Тито и Хрущов е постигнато споразумение за съдействие от страна на Белград за отстраняване на неудобното за СССР правителство в Унгария, но то така и не се осъществява. Отношенията между двете страни се обтягат във връзка с укриването на Имре Над в югославското посолство в Будапеща. Промененият в отрицателна посока курс в съветско-югославските отношения се отразява аналогично и в Източния блок.

Ако до XX конгрес на КПСС съветските лидери не разглеждат Югославия като потенциална опасност за доминацията на СССР в соцлагера, то след него Москва има сериозни основания за тревога. Комбинацията между признаването на възможността за различни пътища към социализма от страна на КПСС и югославския социалистически модел се оказва много опасна. Несъмнено съветските лидери са поставени в патова ситуация – да гарантират единството на социалистическия лагер и водещата роля на СССР в него, докато същевременно толерират независимата политика на Югославия поради нейното стратегическо значение. На моменти дори изглежда, че СЮК има

приоритетно значение за КПСС, което внася известно напрежение в социалистическия лагер. Освен това Тито периодично проверява прага на съветското търпение, често губейки чувство за мярка, надявайки се, че при всяко смекчаване на тона прегрешенията му ще бъдат простени. Тази „игра” продължава до VII конгрес на СЮК в края на април 1958 г., когато Москва окончателно осъзнава, че Югославия няма да се „вразуми”, а запазването на отношенията с ККП излиза на преден план. Оттук нататък спрямо Белград Москва се ръководи единствено от собствените си интереси.

Четвъртата подглава е посветена на Московското съвещание на комунистическите партии през ноември 1957 г., подготовката на което отнема около 10 месеца. За КПСС присъствието на СЮК на такава среща е изключително важно – то би способствало за сближаването му с генералната линия на комунистическото движение, което означава и укрепване на комунистическите сили в световен мащаб. Разбира се, целите на замисленото съвещание съвсем не се изчерпват само с югославския въпрос. Намерението на Кремъл е да заличи последиците от „секретния” доклад на Хрущов и последвалите събития през 1956 г., както и да интегрира по-тясно дейностите на цялото комунистическо движение с интересите и политиките на СССР, а и на целия соцлагер.

Подготовката за мероприятияето е прекъсната от неуспешния опит за свалянето на съветския лидер в Москва през юни 1957 г. Въпреки че събитията се развиват в полза на Хрущов, много от членовете на ЦК на КПСС, а и на съветското общество като цяло, изпитват съмнения в правилността на провеждания от него външнополитически курс, смятайки, че след XX конгрес на КПСС позициите на СССР на международната арена отслабват значително. При това положение обаче за Хрущов става още по-необходимо свикването на съвещание на компартиите – то има за цел да опровергае съмненията във външнополитическия му подход.

Няма съмнение, че съвещанието през 1957 г. постига своите основни цели. Със самото си присъствие компартиите демонстрират уважението си към КПСС както в комунистическото движение, така и пред целия свят. А след хаоса, който предизвиква с разобличаването на Сталин, Хрущов изпитва остра необходимост от възстановяване на отслабналия си авторитет, както и този на партията и страната си на международната сцена. Въпреки разногласията с ПОРП и ИКП по някои въпроси, Хрущов е категоричен, че съвещанието е демонстрация на сплотеността на социалистическите страни, от което пък зависи единството на цялото комунистическо движение. Взаимните отстъпки и избягването на публични спорове обаче водят само до временен

компромис, а срещата утвърждава и ролята на Мао като другия голям лидер на комунистическото движение.

Следващата подглава е посветена на комунистите от Азия и Африка след XX конгрес на КПСС. Повечето компартии в необвързаните държави са искрено впечатлени от действията на СССР на международната арена след XX конгрес на КПСС, поради което успяват да потиснат полемиката около „секретния“ доклад и той остава на заден план. За слабия интерес на азиатските и африканските компартии към доклада на Хрущов допринася и сложното им положение в собствените им страни, където обикновено политическата ситуация е твърде нестабилна. Всъщност „секретният“ доклад предизвиква по-бурни дебати най-вече в Индийската компартия, но те са преодоляни в кратки срокове.

След 1956 г. междудържавните отношения на СССР с много некомунистически страни от Азия и Африка процъфтяват. Независимо че това има приоритетно значение за Съветския съюз, той несъмнено намира начини да насърчава компартиите към подривна дейност спрямо управляващите режими – поне там, където комунистите имат по-големи шансове за успех. Съветското ръководство се стреми да осъществява един изключително сложен баланс в отношенията си с комунистите и правителствата в региона и на този етап успява да се справи с поставената задача.

Шестата подглава разглежда съветските инициативи и стратегия за влияние в Азия и Африка. XX конгрес на КПСС активизира съветската политика към Третия свят, предвиждайки нов подход към страните от азиатско-африканския регион, включващ политическо, икономическо и идеологическо настъпление. СССР подема широкомащабна кампания както за влияние в новите страни, така и за освобождение на народите от колониален гнет, която свързва тясно с концепцията за мирно съвместно съществуване. Освен това комунистите вярват, че националноосвободителното движение е станало възможно благодарение на социалистическия лагер и най-вече на Октомврийската революция, която е създала предпоставките за разпадане на колониалната система.

Въпреки предимствата, с които разполага Съветският съюз в борбата си за влияние в Третия свят, там той изпитва и немалко затруднения. Едно от тях е съпротивата на Запада срещу активизацията и същността на съветската политика в региона. Най-големи главоболия на съветското ръководство несъмнено създават антикомунистическите прояви в някои страни от тези региони, какъвто е случаят с Обединената арабска република.

Сериозно предизвикателство за СССР представлява и различното социално-икономическо равнище на отделните страни, тъй като това изисква различни подходи към всяка една от тях. Разновидностите на социализма в Азия и Африка също са изключително разнообразни поради специфичните традиции и степен на развитие във всяка отделна държава. Постепенно новите държави започват да говорят за „свой социализъм”. Москва е наясно с това положение, но се опитва да разглежда процесите от добрата им страна, тъй като все пак те имат антикапиталистическа насоченост. Въпреки трудностите, до 1964 г. провеждането на последователната съветска линия в страните от Азия и Африка дава известни резултати в полза на социализма и значително укрепва позициите на СССР.

Последната подглава от втора глава обръща внимание на ситуацията в латиноамериканския регион след XX конгрес на КПСС. Нарастващият интерес на Съветския съюз към Латинска Америка не се ограничава само с контакта и взаимодействието с комунистическите партии там. Напротив, съветските действия в региона се вписват в рамките на една цялостна стратегия, следвана от съветската политика към Третия свят. Въпреки това комунистическите партии имат своята роля и място както в съветската външна политика, така и в международното комунистическо движение. Три са ключовите точки в периода 1956–1964 г., които оказват влияние върху отношенията между Съветския съюз и латиноамериканските комунистически партии – това са XX конгрес на КПСС през февруари 1956 г., Кубинската революция и съветско-китайският конфликт.

Продължителната липса на съветски интерес към Латинска Америка се отразява негативно на комунистическите партии там. От средата на 50-те години обаче икономическата ситуация в региона се влошава, което води до изостряне на социалното напрежение. Това, заедно с неблагоприятния политически климат на диктаторските режими, съдейства за подема на революционното движение в много държави в региона. Постепенно влиянието на латиноамериканските комунистически партии като цяло започва да нараства. Въпреки това нестабилната политическа обстановка в страните от региона оказва непосредствено влияние и върху дейността на компартиите, а честата промяна в статута им от законни през полулегални до нелегални партии е един безкраен процес.

XX конгрес на КПСС разбунва духовете в някои латиноамерикански компартии, които като цяло са просталински настроени. Възниква известна съпротива срещу решенията на конгреса. Една от най-засегнатите компартии в това отношение е

Бразилската. Други комунистически партии пък не се колебаят много в решенията си и следват препоръките на Кремъл. Независимо от това много от тях се сблъскват с недоволството на част от своите членове, което затруднява тяхната работа, откъсвайки вниманието им от вътрешнополитическите проблеми.

Въпреки наличието на известни трудности, в крайна сметка комунистическите партии в Латинска Америка възприемат решенията на XX конгрес на КПСС и новата линия на десталинизация и твърдо подкрепят СССР в международните конфликти. От своя страна, след XX конгрес на КПСС Хрущов държи да се избягват преките нападки срещу местните правителства и да се формират съюзи с националната буржоазия с цел постигане на икономическа независимост.

Кубинската революция, извършена през януари 1959 г., опровергава мита за „фаталната обреченост“ на латиноамериканските революции вследствие на географската им близост до САЩ и оказва влияние върху антикомунистическите предразсъдъци на континента. Тя засилва в много страни в региона стремежа към отслабване на зависимостта от САЩ и провеждане на по-самостоятелна външна политика. Възниква и въпросът за износа на революцията на латиноамериканския континент, но Карибската криза през 1962 г. доказва, че вероятността САЩ да допуснат това е минимална. Всъщност СССР трудно би могъл да си позволи друга подобна революция, особено в големите държави в Латинска Америка, тъй като това означава огромни инвестиции в регион, който за Москва няма приоритетно значение.

Съветският съюз, разбира се, не може да си позволи открита подривна дейност в Латинска Америка и не прави това. Всъщност съветската политика става все по-прагматична и престава да бъде обвързана непременно с идеологическите догми. Дори военните правителства се оказват приемливи за Москва, ако следват по-независим от САЩ път. Тази нова линия нанася вреда на комунистическото движение. Ето защо в периода след XX конгрес на КПСС отношенията на СССР с комунистическите партии в Латинска Америка стават изключително противоречиви. Те са категорично подчинени на върховните съветски интереси в региона, в които комунистическите партии не заемат преимуществено значение. От своя страна Кастро доказва, че революцията може да бъде осъществена и без водещата роля на комунистите, което допълнително подкопава авторитета на компартиите в региона.

4. Трета глава: Съветско-китайският конфликт и световното комунистическо движение

Третата глава проследява процеса на постепенно влошаване на отношенията между двете най-големи социалистически държави – СССР и КНР, което би могло да се разглежда като кулминация на последствията от XX конгрес. Обект на основно внимание в тази глава е пагубното влияние на съветско-китайския конфликт върху цялото комунистическо движение.

Първата подглава разглежда началната фаза на съветско-китайския конфликт и съвещанията на комунистическите партии през юни и ноември 1960 г. От 1958 г. китайският лидер Мао Дзъдун все по-ясно се разграничава от решенията на XX конгрес на КПСС. Разногласията между ККП и КПСС се отразяват негативно и върху цялостните взаимоотношения между двете държави. Споровете възникват около изграждането на съвместна радиобаза в Китай. Обявената през май 1958 г. от Мао програма за индустриално развитие на страната, наречена „Големият скок напред“, както и концепцията за създаване на „народни комуни“ през юли-август с.г. допълнително усложняват съветско-китайските отношения. Съветското ръководство е видимо обезпокоено от новата китайска линия, целяща прескачането на цяла една фаза в развитето на комунистическото общество – социалистическия стадий. В избухналия през август 1959 г. китайско-индийски конфликт Москва за първи път не застава твърдо зад Пекин.

Въпреки двустранните опити за снижаване на напрежението, разминаванията във възгледите, особено по най-болезнените въпроси – тези за мирното съвместно съществуване и за мирния преход към социализма, неизбежно започват да ескалират. През април 1960 г. в Китай излиза сборник под името „Да живее ленинизмът!“, в който ККП разкрива наличието на идеологически разногласия с КПСС. На сесия на Генералния съвет на Световната федерация на профсъюзите, проведена в началото на юни 1960 г. в Пекин, китайското ръководство използва случая, за да представи собствените си позиции по спорните въпроси в комунистическото движение. Това предизвиква бурното недоволство на КПСС, която решава да повдигне въпроса в Букурещ след края на III конгрес на Румънската работническа партия. Именно тук КПСС за първи път открито демонстрира рязко отношение към ККП, която пък получава подкрепата на албанците.

След Букурещкото съвещание СССР предприема сериозни мерки за икономически натиск на Китай, което усложнява съветско-китайския конфликт. В такава обстановка започва подготовката за „редовното“ Московското съвещание. През октомври 1960 г. в Москва работи Редакционна комисия от 26 партии, чиято цел е

изработването на документ, който да спомогне за преодоляване на различията и за сплотяване на комунистическото движение. Самият факт, че е свикана такава комисия, обаче означава, че противоречията между КПСС и ККП/АПТ добиват все по-големи мащаби, което проличава и от непримиримите спорове, съпровождащи работата ѝ.

В крайна сметка съвещанието приключва с компромисното приемане – за последен път в историята и с цената на голяма борба – на два документа: Заявление на комунистическите и работническите партии и Обръщение към народите от всички страни. Въпреки просъветския характер на Заявлението, за първи път доминиращата роля на СССР публично е поставена под съмнение. КПСС трябва да преживее безпрецедентен свободен дебат и дори нападки срещу своя лидер. Освен, че среща яростната опозиция на АПТ, до известна степен КПСС губи подкрепата и на някои азиатски компартии.

Втората подглава разглежда XXII конгрес на КПСС през октомври 1961 г. и неговите последствия. Междувременно след Московското съвещание се наблюдава период на затишие в съветско-китайския спор. КПСС използва този промеждутък за сближаване с Югославия, докато продължава безуспешно да оказва политически и икономически натиск върху Албания.

Четири са основните акценти, поставени на XXII конгрес на КПСС – новата вълна на критика срещу Сталин, осъждането на „антипартийната група”, подлагане на АПТ на публична критика и представяне на новата програма и устав на КПСС. Публичното осъждане на АПТ идва абсолютно неочаквано за „братските” партии. Интересно е, че в отчетния доклад на критика е подложен югославският ревизионизъм, както и новата програма на СЮК, въпреки поредното сближаване с Югославия. Това също би могло да се тълкува като тактически ход с оглед смекчаване на напрежението между КПСС и ККП по повод критиката към АПТ. Разобличавайки АПТ и СЮК едновременно (въпреки че критиката към последните е събрана в едно-две изречения) КПСС вероятно цели да демонстрира, че не прави разлика между „отклоненията” в комунистическото движение, т.е. че АПТ не е критикувана на антикитайска основа.

Въпреки че основната идея на XXII конгрес на КПСС е приемането на нова партийна програма, на преден план излизат съветско-албанският конфликт и подновяването на критиката към Сталин. Компартиите, поканени на конгреса, трябва да демонстрират пред целия свят своята лоялност към КПСС, също осъждайки албанците. Така Хрушчов се опитва да принуди цялото движение да приеме неговата политика и водеща роля, нанасяйки удар срещу противниците на тази политика както в

движението, така и в СССР. В този смисъл може да се каже, че КПСС постига целта си – дори тези партии, които са против публичната критика срещу албанците, смятайки този акт за нецелсъобразен, не посмяват да застанат открито на страната на АПТ. Партиите, които реално подкрепят позициите на АПТ, също не се осмеляват да демонстрират това пряко и публично.

След XXII конгрес на КПСС групите в комунистическото движение, оформили се още на съвещанието през ноември 1960 г., добиват по-завършен и ясен вид. ЦРУ ги нарича „ортодокси”, „реформатори” и „опозиционери”. Първата група включва партиите, безусловно подкрепящи КПСС (Френската, Нидерландската компартия и др.). Втората обединява партиите, които са на страната на КПСС, но при условие, че бъдат потвърдени принципите за независимост и равенство в движението (Италианската, Белгийската и др.), а третата група като цяло клони към ККП. Вследствие на задълбочаването на съветско-китайския конфликт компартиите ще бъдат принудени да заемат още по-категорични позиции в полза на една от двете страни.

Въпреки че Хрущов успява да постигне целите си на XXII конгрес на КПСС, в по-широк план самото групиране в комунистическото движение демонстрира, че от неговото единство не е останало много. Фактът, че съветските лидери вече не са способни да държат здраво юздите на движението, означава, че те безвъзвратно са загубили блясъка на някогашния си авторитет. От друга страна, непрекъснатите трудности, създавани на комунистическите партии от периодичните и непредсказуеми промени в политиката на СССР, ги изтощават и значително намаляват шансовете им за успех в собствените им страни.

Що се отнася до развитието на отношенията между КПСС и ККП, то големият сблъсък е обект на изследване в **следващата подглава**. Веднага след XXII конгрес на КПСС ККП демонстрира отрицателното си отношение към съветските постановки не само в КНР, а и в прокомунистическите международни организации. Въпреки това ККП все още смята, че не бива да се възприема албанският подход на пряка конфронтация, за да се избегне разколът между двете партии. Именно с тази цел през пролетта на 1962 г. започва съветско-китайски обмен на мнения по въпроса за свикване на ново международно съвещание на комунистическите партии. Преговорите не само че не дават резултат, но още повече изострят съветско-китайските отношения.

Карибската криза и вторият сериозен индийско-китайски пограничен конфликт през октомври 1962 г. увеличават напрежението и взаимната подозрителност между СССР и КНР. В началото на 1963 г. полемиката между Москва и Пекин се задълбочава

и става все по-язвителна. Постепенно външнополитическите амбиции вземат връх над идеологическите различия. Китайците са видимо разтревожени и от разширяването на съветското влияние в Третия свят, най-вече в азиатско-африканския регион, за който Китай има особени претенции. В средата на 1963 г. ККП за първи път открито обявява намеренията си да обедини партийните фракции, подкрепящи Пекин, макар да го прави в завоалирана форма.

След провала на поредната съветско-китайска среща през юли 1963 г. полемиката се изостря още повече в резултат от подписването на Московския договор за частична забрана на ядрените опити на 5 август 1963 г. ККП твърдо се обявява против него и го окачествява като предателство спрямо световното комунистическо движение. Това допринася за усиляване на фракционната дейност в движението.

В такава обстановка през септември-октомври 1963 г. КПСС прави неуспешен опит да свика ново международно комунистическо съвещание с цел отлъчването на китайците. Хрущов е принуден да се съобрази с негативното мнение на три компартии – Полската, Румънската и Италианската, които вероятно се опасяват, че след като се разправи с „догматиците“, Москва може да се обърне и към „ревизионистите“. Въпреки неуспеха на опитите за свикване на конференция, към края на 1963 г. КПСС все още получава подкрепата на преобладаващото мнозинство в комунистическото движение. Тя изразява стремеж към преодоляване на различията, призовавайки за подобряване на отношенията между Москва и Пекин и прекратяване на откритата полемика между двете партии. Същевременно критиките на ККП се концентрират конкретно върху личността на Хрущов, прераствайки в жестоки нападки срещу него.

Въпросът за свикване на ново съвещание е обект на дискусия и през 1964 г., но ККП вече категорично отхвърля предложението с цел да продължи фракционната си дейност, така че в бъдеще да е в по-благоприятна позиция. Против ново съвещание отново се обявяват ИКП, РРП и отчасти ПОРП, но този път към тях се присъединява и Куба. Свалянето на Хрущов през октомври 1964 г. окончателно обрича на неуспех опитите за скорошно свикване на международно съвещание. Въпреки че новото съветско ръководство едностранно прекратява публичната полемика и критиката в пресата срещу КНР, то (в противоречие с китайските прогнози) продължава политиката на Хрущов. В края на 1964 г. разрывът между двете държави се оказва необратим, както и произтичащото от него разцепление в световното комунистическо движение.

Акцентът в третата глава е поставен върху **четвъртата подглава**, посветена на влиянието на съветско-китайския конфликт върху световното комунистическо

движение. Влошаването на отношенията между Пекин и Москва предизвиква сериозно безпокойство и оказва изключително негативно влияние върху монолитния до този момент социалистически лагер. Разрастването на конфликта предоставя на източноевропейските страни по-голяма свобода на действие откогато и да било преди и засилва тенденцията към разширяване на автономията им, започнала след Полската и Унгарската криза. Първата страна, която доказва, че процесите в Източна Европа вече са напълно непредвидими за СССР, е Албания. Опитите на Москва за натиск върху страната нямат абсолютно никакъв успех. Към началото на 1964 г. е оформено окончателното откъсване на Албания от съветската сфера на влияние и съюзът ѝ с Китай – но този път на равноправна основа.

Втората държава, която започва бавно, но забележимо да демонстрира независимо от Москва поведение, е Румъния. От началото на 60-те години румънският лидер Георгиу-Деж все по-смело изразява недоволството си от политиката на СССР, а от края на 1963 г. той ясно демонстрира пренебрежението си към съветската власт. Деж дръзко предлага да посредничи в съветско-китайския диспут и започва да търси по-близки контакти с Мао, използвайки обаче Китай единствено като средство за отстояване на собствените си интереси. Именно тази тактика позволява на Румъния да се възползва по блестящ начин от отслабването на съветската власт вследствие на XX конгрес на КПСС и съветско-китайския конфликт.

Полша е другата държава в Източна Европа, която не пропуска да демонстрира все по-резервираното си отношение към съветската доминация. Все пак СССР получава категоричната подкрепа на България, Чехословакия, ГДР и Унгария, въпреки че някои от тях (БКП, ЧКП, ГЕСП) проявяват мимолетни симпатии към определени китайски методи и становища в периода 1958–1959 г. В крайна сметка стремежите на Пекин за привличане на източноевропейските държави на своя страна нямат успех, но пък са достатъчен повод за смущение и по-голяма бдителност на съветското ръководство.

По отношение на азиатските социалистически страни Москва (както винаги) има твърдата и безпрекословна подкрепа на Монголия. Северен Виетнам, оставен без голям избор от могъщия си китайски съсед, почти неохотно взема неговата страна в спора. Единствената държава в Азия, която категорично се присъединява към Китай, е КНДР. Така съветско-китайският конфликт оказва пагубно влияние върху това, което доскоро всички без колебание наричат „социалистически лагер”, а съветската власт отслабва в различна степен във всички социалистически страни.

Отслабването на съветския контрол в соцлагера на практика води и до известно отслабване на авторитета на ръководството в самите социалистически държави. Тази тенденция е подхранвана от формирането на различни вътрешнопартийни групи, които не представляват реална опасност за режимите, но държат партийните лидери в постоянно напрежение. Оттук нататък за Съветския съюз не остава нищо друго, освен да се бори за малкото останало от безспорната му сфера на влияние.

Въпреки разрушителните последствия от XX конгрес на КПСС и Унгарската криза, западните компартии са сред най-яръстните поддръжници на Москва в спора ѝ с Пекин, а китайските опити да им въздействат се оказват безполезни. Съветската линия за парламентарен път към социализма и мирно съвместно съществуване значително подпомага вътрешнополитическите кампании на западните компартии, докато китайската позиция за насилствени методи за вземане на властта застрашава перспективите им за спечелване на обществена подкрепа.

Все пак, независимо от старанието на съветските лидери да сплотят западните компартии на антикитайска основа, отделни групи в тях се опитват да използват някои китайски аргументи с цел фракционизъм. Извън официалните компартии възникват различни прокитайски групи и дори паралелни прокитайски партии. За това допринасят дипломатическите мисии на КНР в различните страни, включително и в социалистическите, които се превръщат в активни проводници на китайската политическа линия. По-податливи на китайско влияние са комунистите, членуващи в малките европейски компартии, както и тези в развитите страни извън Европа. Макар че прокитайските групи са изключени или по своя воля напускат партийните редици, сам по себе си фракционизмът е признак за все по-нарастващата слабост и липса на единство вътре в компартиите.

Западните компартии единодушно подкрепят СССР за разрешаването на Карибската криза и подписването на договора за ограничаване на ядрените опити. От есента на 1963 г. по призив на Москва те излизат със заявления, одобряващи позициите на КПСС в съветско-китайския конфликт, а по-голямата част от тях отправя и директни критики към ККП. Едновременно с това обаче западните компартии се стремят да използват ситуацията, за да си извоюват още по-голяма автономия, разчитайки, че конфликтът прави СССР по-зависим от политическата и идеологическа им подкрепа, от която в този момент той се нуждае повече от всякога.

Всъщност западните, а и останалите компартии, са подпомагани от т.нар. Международен профсъюзен фонд за помощ на левите работнически организации към

Румънския съвет на профсъюзите (тъй като финансирането се осъществява тайно), създаден още през 1950 г. С всяка изминала година сумите, отделяни за този фонд, нарастват. Това е една от причините КПСС все още да разчита твърде много на лоялността на западните си колеги. В резултат компартията на Нова Зеландия е единствената сред комунистическите партии в развитите страни, която се ориентира към тясно сътрудничество с Китай и Албания.

Декларираната солидарност с КПСС в съветско-китайския конфликт от страна на западните компартии обаче вече не означава безусловна подкрепа. Ако съгласието за свикване на съвещание също се явява индикатор за лоялност към Москва, то по този въпрос има доста колебаещи се. Опитите на КПСС да наложи своето влияние над останалите компартии се сблъскват с нарастващата им съпротива. Те все по-смело поставят на първо място собствените си приоритети. И въпреки настояването на СССР, че интересите на всяка партия трябва да се съчетават с общите интереси на комунистическото движение, от края на 60-те години италианските, френските и испанските комунисти започват решително да изразяват своята самостоятелност чрез развитието на нова концепция, която през 70-те години ще стане известна като еврокомунизъм.

Ако в развитите държави ККП трудно намира почва за разпространение на идеите си, то в Азия и Африка тя на практика е на своя територия. Националноосвободителните движения в повечето страни от тези региони смятат въоръжената борба за единствения възможен път към властта, което ги сближава с маоистките схващания. Това важи особено за левите движения в страните, които се намират в непосредствена близост до Китай, т.е. тези в Южна и Югоизточна Азия.

Положението в Югоизточна Азия действително е много благоприятно за Китай. Пекин има съществено влияние върху компартиите там, особено в Камбоджа и Лаос, но и в Бирма, Малайзия и Тайланд. Китайският авторитет се увеличава значително през втората половина на 1963 г., когато вьетнамците възразяват срещу сближаването между СССР и САЩ след Карибската криза и споразумението за неразпространение на ядреното оръжие. Това стимулира Мао отново да изложи визията си за Югоизточна Азия като основен фронт на антиимпериалистическата борба, извършвайки подривна дейност срещу съветското влияние в региона.

Големите компартии в Южна и Югоизточна Азия като тези в Индия и Индонезия включват в редиците си прокитайски елементи и по принцип не са склонни да се изправят открито срещу най-голямата комунистическа сила в региона. Според

лидерите им именно действията на Хрущов на XXII конгрес на КПСС са изострили партийния фракционизъм, а на всичкото отгоре са ги заварили неподготвени да се справят с него. И ако Индийската компартия все пак успява – на много висока цена – да запази просъветската си ориентация, то Индонезийската тръгва в друга посока.

В резултат от съветско-китайския разкол към 1964 г. териториите на съветското и китайското влияние в Азия стават ясно разграничени. Позициите на Пекин в Югоизточна Азия се оказват много по-стабилни от тези на Москва и комунистите в региона застават твърдо зад Китай. Индийската, Цейлонската и Филипинската компартии подкрепят КПСС, но имат значителни вътрешни проблеми, допълнително подхранвани от китайците. Комунистите от Близкия Изток и Африка като цяло подкрепят СССР. Африканските комунисти предпочитат да предоставят подкрепата си за силен съюзник като СССР, доколкото КНР не притежава необходимите икономически и военни качества, за да подпомага успешно националноосвободителните движения.

На пръв поглед изглежда, че Москва има предимство в този регион. Въпреки това може да се каже, че балансът клони в полза на китайците, и то не само поради факта, че най-голямата компартия – Индонезийската, се ориентира към Китай, а защото и социалистическите страни в региона – КНДР и ДРВ, в крайна сметка също застават на негова страна. Тази ситуация позволява на ККП да извлече множество дивиденди от конфликта си с КПСС.

Усилията на Китай да придобие влияние над компартиите в Латинска Америка датират още от средата на 50-те години. Това начинание обаче е възпрепятствано от липсата на официални представителства в повечето латиноамерикански държави. Все пак ККП успява да популяризира своята различна гледна точка чрез привличането на латиноамерикански комунисти в Пекин за провеждане на междупартийни срещи и разширяване на подготовката им, както и чрез значително засилване на китайската пропаганда. Така действителните усилия на КНР се насочват не срещу „империализма“, а срещу съветското влияние в региона, което става особено очевидно от 1962 г. Сериозната конкуренция, с която обаче китайците се сблъскват в лицето на Куба, е и една от причините Китай да не постигне големи успехи в Латинска Америка. Всъщност Куба изобщо не харесва външната намеса в латиноамериканските дела. Ето защо тя не желае да заема позиция в съветско-китайския спор, но всъщност редица причини, една от които е икономическата ѝ зависимост от СССР, я принуждават от средата на 1963 г.

да подкрепи Москва. Може би най-подходящото определение за позицията на Куба в конфликта между КПСС и ККП е „просъветски неутралитет”.

До края на 1962 г. промосковските партийни лидери в Латинска Америка като цяло успяват да сведат до минимум вътрешнопартийните различия и да предотвратят разгръщането на дискусии по съветско-китайския конфликт сред партийните членове (с голямото изключение на Бразилската компартия). От своя страна, не успявайки да откъсне компартиите от съветското влияние, от средата на 1963 г. ККП се ориентира към тактиката на оформяне на прокитайски фракции в тях.

До средата на 60-те години в Латинска Америка официално признати от Китай отцепнически партии са създадени в Бразилия, Перу („Сендеро луминосо”) и Колумбия, но те не успяват да постигнат особен успех. Същевременно активизирането на съветската и китайската дейност в Латинска Америка, в комбинация с триумфа на Кубинската революция, предизвикват осезаемо оживление в редиците на левите движения в целия регион и стават причина за поредната вълна от репресии и арести срещу комунистите.

От средата на 1963 г. в защита на съветските позиции, както и за свикване на ново голямо съвещание в най-скоро време, се обявяват всички компартии в Латинска Америка. Въпреки това повечето от тях предпочитат КНР и СССР да изгладят своите различия двустранно, без да въвличат останалите в спора. Според повечето местни комунисти вземането на страна може само допълнително да отслаби единството в международното комунистическо движение. Ето защо част от компартиите, иначе лоялни към Москва, ѝ се противопоставят косвено и много тактично, което е израз на техния дискомфорт от съветско-китайския конфликт и особено от пренасянето му на латиноамериканска територия.

Междувременно през 1963 г. съветските лидери насочват голяма част от енергията си към подобряване на отношенията с Куба и отбелязват успех в тази посока. В резултат Кастро заема официална просъветска позиция, което несъмнено е цената на продължаващата съветска помощ за Куба. Освен това в края на ноември 1964 г. в Хавана се провежда съвещание на 19 комунистически партии от Латинска Америка (без участието на прокитайски елементи), на което кубинската делегация е подложена на критика от останалите партии поради това, че се е опитала да наложи собствения си революционен модел. КПСС успява да успокои компартиите в региона и същевременно да държи кубинския лидер на „безопасно” разстояние от ККП, въпреки че това е постигнато срещу определена цена. От своя страна, след ноември 1964 г. ККП изразява

все по-открито презрението си към кубинския лидер, често споделяйки мнението си с посещаващите Пекин представители на латиноамерикански компартии.

В крайна сметка компартиите в Латинска Америка преживяват съветско-китайския конфликт, но някои – с цената на сериозни сътресения. Голяма част от тях ангажират цялата си енергия за вътрешнопартийна борба срещу фракционистите. Това обикновено се случва в напрегната вътрешнополитическа обстановка, в която радикалните групи набират все по-голяма скорост вследствие от Кубинската революция. Същевременно латиноамериканските националисти гледат на комунистите като на носители на външна идеология, докато Кастро предлага много по-подходяща за местните условия стратегия. Въпреки че ККП постига известни успехи, нито една от старите комунистически партии в региона не застава официално на китайска страна.

Съветско-китайският конфликт се отразява и на политиката на Москва към Белград. Влошаването на отношенията между КНР и Югославия увеличава вероятността да се нарушат връзките на югославското ръководство със страните от Третия свят, тъй като по това време активността на Китай в азиатско-африканския регион нараства значително. Ето защо Тито осъзнава нуждата от по-щедрата подкрепа на СССР както в икономически, така и във външнополитически план. Той увеличава усилията си за подобряване на отношенията със Съветския съюз. XXII конгрес на КПСС през октомври 1961 г., на който АПТ е подложена на остра критика и е поставено началото на втората вълна на десталинизация, се отразява положително на съветско-югославските отношения, въпреки че тогава прозвучават реплики и срещу Югославия. Тито напълно подкрепя СССР за изхода от Карибската криза.

Междувременно Пекин продължава яростната си антиюгославска критика. КПСС не отрича съществуващите разногласия със СЮК, но същевременно го защитава от нападите на ККП. Така в началната фаза на съветско-китайския конфликт, когато все още запазването на единството на световното комунистическо движение изглежда възможно, АПТ и СЮК получават ролята на буфер. Китайците използват СЮК, за да критикуват косвено КПСС, а съветските лидери изливат гнева си към ККП върху албанците. Разликата се състои в това, че в началото на съветско-китайския сблъсък АПТ по своя инициатива се конфронтира с КПСС, а СЮК се стреми да поддържа добри отношения с ККП, докато тя не го напада открито през май 1958 г. Този подход се запазва до началото на април 1963 г., когато съветското ръководство прави първото си официално заявление за съществуването на противоречия между КПСС и ККП.

На пръв поглед е учудващ фактът, че през 1960 г. Хрущов се държи твърдо, на моменти дори високомерно с югославяните, когато му предлагат подобряване на връзките по партийна линия. В този момент съветският лидер със сигурност осъзнава, че ако СЮК се отдръпне от КПСС, ще му се наложи да воюва на два фронта, тъй като изпитва съмнения в подобряването на отношенията с ККП. От друга страна обаче, агресивното поведение на китайците към Югославия, както и югославските вътрешни проблеми, му вдъхват увереност в успеха на тактиката към югославяните. На практика, ако Хрущов извлича някаква полза от съветско-китайския конфликт, то е именно в областта на съветско-югославските отношения.

Последната подглава е посветена на битката между СССР и КНР за влияние в Азия и Африка. От 1960 г. китайците проявяват особен интерес към Африка. Тъй като страните там са заети предимно с борбата против империализма и колониализма, на този етап първостепенна задача за тях е националната революция и създаването на широк единен фронт. За успеха на тази революция обаче, както и за прерастването ѝ в социалистическа, според китайците е необходима тяхната помощ. Те свързват положението в Африка с тяхното собствено от началото на XX век – икономическа и социална изостаналост, преобладаващо селско население, силно влияние на феодални традиции и отживелици и др.

Като средство за пропаганда срещу съветското влияние в региона Мао не се колебае да използва расовия признак. Тъй като СССР е представител на бялата раса, той според интерпретациите на Мао гледа на Третия свят с надменност и презрение. От есента на 1963 г. КНР обвинява СССР в шовинизъм и пренебрежение към Третия свят, дори в неоколонизъм. Съветските лидери са сериозно разтревожени от опитите на китайците да формират своя сфера на влияние в Третия свят, както и от действията им против контактите между Движението за афро-азиатска солидарност и страните от Източна Европа. В действителност обаче редица държави са твърде скептични към ултраволуционната линия на Пекин.

Все пак китайското ръководство бележи значителен напредък в официалните си връзки с африканските държави. Ако до 1956 г. КНР няма дипломатически отношения със страните от Африка, то към началото на 1965 г. тя вече има такива с 18 африкански държави, което несъмнено повишава авторитета ѝ. В контекста на съветско-китайския конфликт обаче, въпреки старанието си КНР не успява да мобилизира държавите в региона срещу СССР. Те не желаят да обтягат отношенията си с никоя от суперсилите, особено когато извличат финансова изгода от тях. Освен това Китай не разполага с

адекватни военни и икономически възможности, а натрапчивите опити за въздействие и намеса от негова страна в делата на африканските държави ги кара да бъдат особено предпазливи спрямо него. Същевременно съветското политическо и икономическо влияние както в Африка, така и в Азия е достатъчно мощно, за да не допусне разпространението на китайския антисъветизъм.

5. Заключение

В заключение са направени следните изводи:

- До началото на 1956 г. лоялността на комунистическите партии от всички региони към Съветския съюз се запазва.

- След смъртта на Сталин Третият свят се превръща в един от основните приоритети на новото съветско ръководство, обусловен от динамиката на деколонизацията. СССР започва да подкрепя дори тези страни, в които местните комунистически партии са подложени на репресии. Разпространето на съветското влияние няма за цел единствено разширяването на социалистическата система, доколкото по-важно за Москва е привличането на съюзници.

- Във външната си политика СССР използва разнообразни подходи съобразно специфичната за отделните региони социално-политическа обстановка.

- XX конгрес на КПСС през февруари 1956 г. се явява първият и най-мощен катализатор на дезинтеграционните процеси в комунистическото движение. Решенията му променят статуквото в комунистическото движение, дават мощен импулс на реформаторските и националистическите сили, които нарастват много по-бързо, отколкото СССР предполага, предизвиквайки безпрецедентна криза в Източна Европа и сред западните компартии.

- След разпускането на Коминформбюро като най-важна форма на интернационалните взаимовръзки се утвърждават международните съвещания на комунистическите и работнически партии, но те в крайна сметка не успяват да осигурят консолидацията на комунистическото движение.

- Съветската политика в периода 1953–1964 г., въпреки добрите си намерения, е непоследователна, необмислена и пораждаща дълбока криза на доверие към Москва.

- Реакциите на компартиите от отделните региони към съветските промени се различават – понякога чувствително, основно поради различните условия, в които работят те.

- Съветският съюз има за приоритет осъществяването на външнополитическите си цели, дори когато това е за сметка на интересите на комунистическото движение.

- Съветско-китайският конфликт има пагубно въздействие върху комунистическото движение. Възникването на множество прокитайски фракции, групировки и паралелни партии е процес, който дезорганизира и дори парализира дейността на старите компартии, отслабвайки ефективността на движението като цяло.

- Основна характеристика на дуоцентризма в комунистическото движение е неговата нестабилност. Именно това дава възможност на компартиите, въпреки декларираната си принадлежност към единия от двата центъра, да стават все по-самостоятелни и все по-категорично да се противопоставят на централизацията в движението.

- Промяната на взаимоотношенията вътре в комунистическото движение и намаляването на съветския авторитет до известна степен ограничава гъвкавостта на съветската политика спрямо Запада, като значително увеличава трудностите на КПСС при координирането на позициите в комунистическото движение.

- Недостатъчният авторитет на новото съветско ръководство има съществена роля за кризата в комунистическото движение. Оказва се, че в периода на най-голям разцвет на съветската мощ контролът на СССР над комунистическото движение достига най-ниската си точка. Това показва, че политиката единствено от позицията на силата вече е невалиден метод на ръководство, доколкото трябва да бъде съчетан с ролята на могъщия лидер.

- Въпреки че ККП не успява да пожъне грандиозен успех за сметка на КПСС в никой от регионите в света (не разполагайки и с материалната възможност за това), големият губещ – и всъщност единственият, който има какво да губи – е именно СССР.

III. Приноси на дисертацията:

Настоящата дисертация представлява първото систематизирано и детайлно проучване на отношенията между КПСС и останалите субекти на комунистическото движение. Някои архивни документи са въведени за пръв път в научно обращение, което дава възможност за осъществяване на по-прецизен анализ и за постигане на по-голяма убедителност в изводите. Дисертацията предлага за пръв път в историографията

изследване на динамиката на поведение на компартиите към промените в политиката на СССР в един сравнително кратък, но безспорно уникален период от неговото съществуване, предопределящ и по-нататъшната му съдба. Същевременно са проследени и специфичните процеси, протичащи в комунистическите партии извън социалистическия лагер – в развитите страни, в латиноамериканския, азиатския и африканския регион. Последното често изискваше възпроизвеждане на събитията въз основа единствено на архивни документи, предвид оскъдността на наличната информация в научната литература.

IV. Публикации по темата на дисертацията

1. Завоят в отношенията между социалистическия лагер и Югославия след смъртта на Сталин (1953–1955). – В: сп. История. Година XXIV, кн. 5, 2016, 490–506.
2. Съветският съюз и латиноамериканските комунистически партии (1956–1964)”. – В: Източна Европа и Латинска Америка, С., 2017, 132–144.
3. Политическите промени в социалистическия лагер от смъртта на Сталин до XX конгрес на КПСС (1953–1956). – В: Реформи и реформени инициативи в България и света през XX в. С., 2018, 246–261.
4. Съветските инициативи и стратегия за влияние в новоосвободените и зависимите държави от Азия и Африка (1956–1964). – В: Държавната идея в модерната епоха. С., 2018, 193–205.